

MELCHIOR LORCK

EN DANSK VAGANTS LEVNEDSLØB I DET 16. AARHUNDREDE

AF

ERIK FISCHER

Anselige kunstneriske gaver og et æventyrligt levnedsløb burde sikre Melchior Lorck (født i Flensborg 1526/27, død efter 1583) varigt ry hinsides Danmarks grænser. Hos os er han enestaaende, hvilket aldrig er blevet glemt; set paa baggrund af samtidens nord- og mellemeuropæiske billedkunst er han en artikuleret skikkelse, hvis betydning endnu næppe er erkendt.

Lorcks virksomhed var omfattende: han var digter, opdagelsesrejsende, forfatter af etnografiske beskrivelser, kartograf, maler, tegner, grafiker, arkitekt, guldsmed, festarrangør; han var en adelsmand i kongelig og kejserlig tjeneste, havde venskabelige og bidragydende tilknytninger til tidens humanistiske videnskabsmiljø, var muligvis tillige diplomat.

Hans træk er kendt fra to portrætter. Det ene, et selvportræt, viser den mere end trediveaarige som en elegant, forfængelig yngling. Det andet, en anonym medalje, bringer os paa romersk vis den halvtreds-aariges profil, hvor det udadrettet vaagne, endnu unge, kun sløres let af grimet magerhed.

Foroven: Lorcks selvportræt fra Konstantinopel-prospektet i Leiden, formindsket.

Paa en udstilling i Den kongelige Kobberstiksamling i efteraaret 1962¹⁾ kunne blandt andet en del tegninger fremlægges, der for nylig blev opdaget i England og som paa flere punkter kaster nyt lys over Lorcks virksomhed, ligesom der i sovjetiske museer er kommet yderligere tegninger for dagen. Sammen med nyere undersøgelser har disse fund afsløret hidtil ukendte sider af Lorcks liv og virke. Hertil kommer, at Det kongelige Bibliotek er i den lykkelige situation at eje flere arbejder af Lorck, bl.a. to eksemplarer af hans uhyre sjældne, betydningsfulde arbejde, Tyrkerværket. Derfor kan det være rimeligt her i korthed at give en foreløbig sammenfatning af vor viden om hans levned, illustreret med nogle af de træsnit, der blev frugten af hans største indsats.

Paa Lorcks raderede portræt af Martin Luther, dateret 1548, angiver han sin egen alder som 21 aar. Han maa derfor være født engang i 1526 eller 1527. Fødestedet var Flensborg, og gennem hele sit liv signerede han sine arbejder med et monogram, sammensat af bogstaverne M L F, d.v.s. *Melchior Lorck* (eller Lorichs, som det iblandt skrives) *Flensburgensis*. Familien var af gammel adel og det vides, at de danske konger ofte tog ophold i faderens hus naar de passerede Flensborg.

Ifølge Lorcks selvbiografi, skrevet 1563 som bilag til et brev til Frederik II og trykt i Antwerpen 1574 som indledning til hans bog om den tyrkiske Sultan Soliman II, viste han tidligt en naturlig tilbøjelighed til kunsten og blev derfor sat i lære hos en guldsmed i Lübeck, som ogsaa tog ham med paa en rejse rundt til landene omkring Østersøen. Hans ældste bevarede arbejder – som f.eks. to kobberstukne kopier efter kobberstik af Heinrich Aldegrever og et ornamentstik – stammer fra 1543 og kan saaledes endnu være udført i denne læretid.

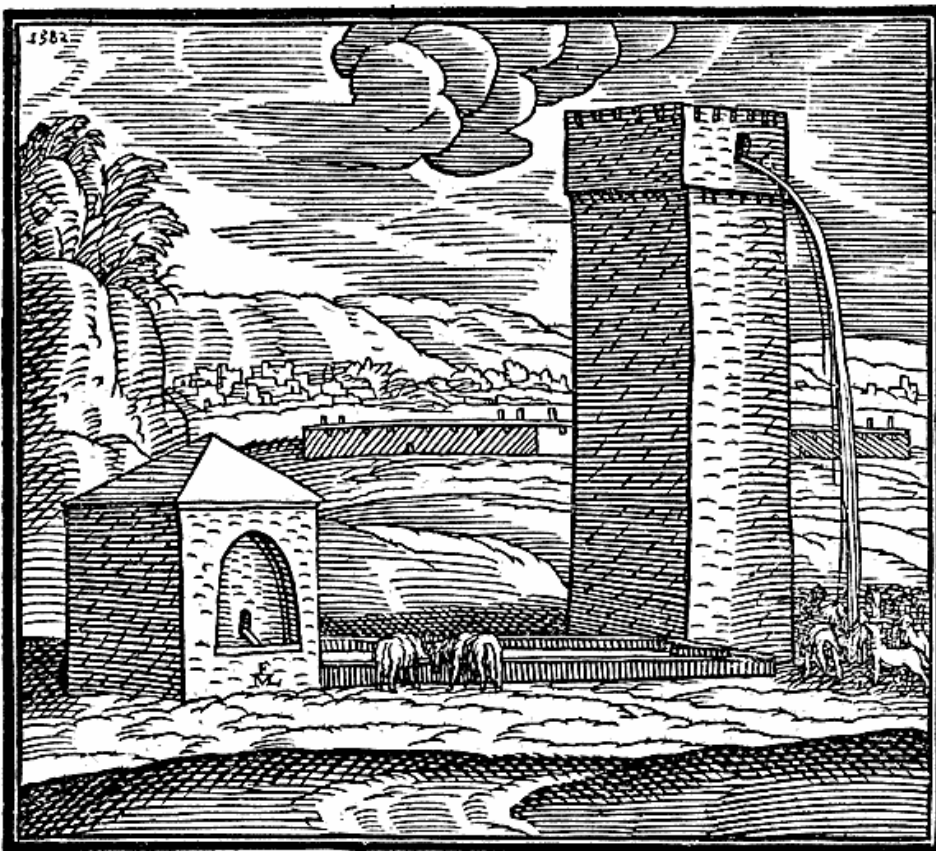
Lorck beretter, at han derpaa drog til Tyskland, hvor han skaffede sig forbindelser ved kejserhoffet og var nærværende ved rigsdagen i Augsburg 1547–48. Han hævder at have arbejdet for Augsburgs katolske biskop, fyrst Otto Truchsess von Waldburg og tillige for lutheraneren pfalzgreve Ottheinrich i Neuburg an der Donau.

Saa vidt vi kender hans tidlige arbejder synes de hovedsagelig at omfatte en række grafiske blade. Et af dem er en kobberstukken kopi efter Dürers radering af den hellige Hieronymus, andre viser klart Lorcks lutheranske holdning. Han maa givet have haft venskabelig forbindelse

Paa modstaaende side: Titelblad til tyrkerværket. Originalens satsformat 252 × 153 mm. Samtlige tyrkiske træsnit af Lorck paa de følgende sider er reproduceret efter det bedste af Kgl. Bibl.s to eksemplarer af denne bog, se ndf. s. 64.

Desß Weitberühmbten / Kunstreichent
vnd Wolersfahrnen Herrn
MELCHIOR Lorichs /
Flensburgensis.

Wolgerissene vnd Geschnittene Figuren / zu Ross vnd Fuß /
samt schönen Türckischen Gebäuden / vnd allerhand was in der Türckey
zu sehen. Alles nach dem Leben vnd der perspectivæ Jederman vor
Augen gestellet.

Zeho aber zum Erstenmahl allen Kunstliebenden Malern /
Formschneidern / Kupfferstechern / ic. Auch allen Kunst-
verständigen vnd derselben Liebhabern zu Ehren vnd gefals-
len an den Tag gegeben.

Hamburg /
Bey Michael Hering / Im Jahr 1626.

med den ret betydningsfulde grafiker Hanns Lautensack, eftersom man af gaadefulde aarsager finder Lorcks monogram anbragt, tilsyneladende umotiveret, paa en af Lautensacks landskabsraderinger; hans indflydelse spores utvivlsomt i Lorcks ældste bevarede tegning, et fantastisk landskab fra 1549 i Kobberstiksamlingen i København. Lautensack opholdt sig dengang i Nürnberg.

24. marts 1549 var Lorck paa ny i Flensborg, hvor han skrev et brev til Christian III, som anerkendelse af en overenskomst ifølge hvilken Lorck skulle modtage kongelig understøttelse i fire aar til studier i udlandet; derpaa skulle han vende hjem til Danmark og som kunstner træde i kongelig tjeneste. Ifølge selvbiografien, hvis meddelelser imidlertid ikke altid er ganske klart forstaaelige, skal Lorck derpaa have besøgt Nederlandene; visse arbejder fra 1550 synes ved deres stil at understøtte rigtigheden af denne paastand.

Med sikkerhed, derimod, kan man paavise Lorcks fornyede tilstedeværelse i Nürnberg i 1550-51. I maj 1551 dedicerede han i Nürnberg en tegning til tidens maaske betydeligste tyske maler, Christoffel Amberger, og fra september samme aar kendes tre andre arbejder med tilsvarende venskabelige dedikationer: de to er, med blot en dags mellemrum, stilet til den interessante grafiker og kunstteoretiker Lorens Stör, den tredje til den nu næsten ukendte maler Franz Buch. I Nürnberg udførte han samme aar et træsnit til et flyveblad hvis tekst er et digt af Hans Sachs; flyvebladets forlægger var Hans Glaser.

De tre dedikationer fra september 1551 kan meget vel skulle fortolkes som afskedshilsener paa gaver til Lorcks nærmeste venner, thi omtrent paa dette tidspunkt maa han være draget videre til Italien. Selvbiografien beretter, at rygtet om den italienske kunsts storhed lokkede Lorck. Han kan forinden have mødt selve Tizian paa rigsdagen i Augsburg og maa i hvert fald have hørt vennen Amberger berette om ham. Rejsen førte ham, stadig ifølge selvbiografien, til Venedig, Bologna, Firenze og Rom. Især fik opholdet i Rom betydning, thi her, siger Lorck, lærte han mere end det havde været muligt for ham noget andet sted. Vi kender tre tegninger fra denne rejse; de viser alle hans optagethed af den antikke kunst.

Hvor længe rejsen varede er uvist. Som sagt var han i Nürnberg endnu i første halvdel af september 1551. To af de tre tegninger fra Rom er daterede, begge til 1551. Fra 1552 kender vi kun det daterede madonnabillede i Kunstmuseet i København. Det røber Lorcks kendskab til Tin-

F
M

1576.

torettos kunst, men træpladen, hvorpaa det er malet, kan meget vel være af nordeuropæisk oprindelse og maleriet derfor udført efter hjemkomsten. Italiensrejsen kan saaledes have været ret kortvarig.

1552 udløb den kongelige understøttelse og Lorck skulle derfor ifølge sin forpligtelse være vendt hjem, til tjeneste som dansk hofkunstner; men Lorck kom ikke – der skulle forløbe endnu næsten tredive aar før hans løfte indfries for en kort periode. Christian III blev irriteret og iværksatte sine repressalier: ved et brev af 14. juli 1552 til byen Flensborg kræver han den sum penge tilbageholdt, der skulle tilfalde Lorck som arv fra en afdød søster. Hvor Lorck færdedes i 1552 ved vi ikke.

1553 synes Lorck at have krydset gamle bekendtes spor. En tegning, der maaske forestiller tre jødiske præster, bærer ved sin paaskrift vidnesbyrd om at være udført i Neuburg an der Donau, altsaa i pfalzgreve Ottheinrichs residensby. Neuburg havde i en aarrække været beslaglagt af kejseren, der havde indsat en anden af Lorcks bekendte, den tidligere omtalte biskop i Augsburg, fyrst Otto Truchsess von Waldburg, som Neuburgs administrator. 1552 var Ottheinrich imidlertid, efter et forlig, blevet indsat i sine gamle rettigheder. Endnu en tegning, til et stykke kunsthaandværk, lader sig maaske knytte til dette besøg hos den pragtelkende Ottheinrich, mens en tredje fra samme aar viser en blanding af sydtyske og venetianske erindringer.

Det vides ikke hvor Lorck opholdt sig i 1554; kun eet arbejde kendes fra dette aar: en tegning, som maaske rummer mindelser om Hans Bocksbergers kunst – en af de malere, der havde arbejdet for Ottheinrich i Neuburg.

Nogle studier af en skildpadde fra Lilleasien forkynder Lorcks skæbne i de kommende aar. Skildpadden er ganske vist tegnet i Venedig, i 1555, men Lorck opholdt sig kun dér paa gennemrejse til Tyrkiet. Forinden maa han paa ny have opnaaet forbindelse til kejseren, thi i det brev af 22. februar 1564, hvor kejser Ferdinand I fornyede og bekræftede adelskabet for Melchior Lorck og hans brødre, hedder det udtrykkeligt, at Melchior var blevet *beordret* til Tyrkiet med en kejserlig ambassade.

Ambassadens formaal var at bilægge en strid mellem kejser Ferdinand I og sultan Soliman II om kontrollen over Siebenbürgen – i sammenligning med dette og det følgende aarhundredes blodige sammenstød mellem tyrkere og europæere næsten kun en strid om ord. Augier Ghiselin de Busbecq blev ambassadens leder, assisteret af biskop Anton Wranczy

Paa modstaaende side: En janitschar. Huen er af filt med en bred klap bagpaa, der beskytter nakken mod sabelhug. Originalens størrelse 261 × 144 mm.

Portræt af en sultaninde. Originalens størrelse 239×147 mm.

Portræt af Sultan Solimans yndlingshustru. Originalens størrelse 240 × 149 mm.

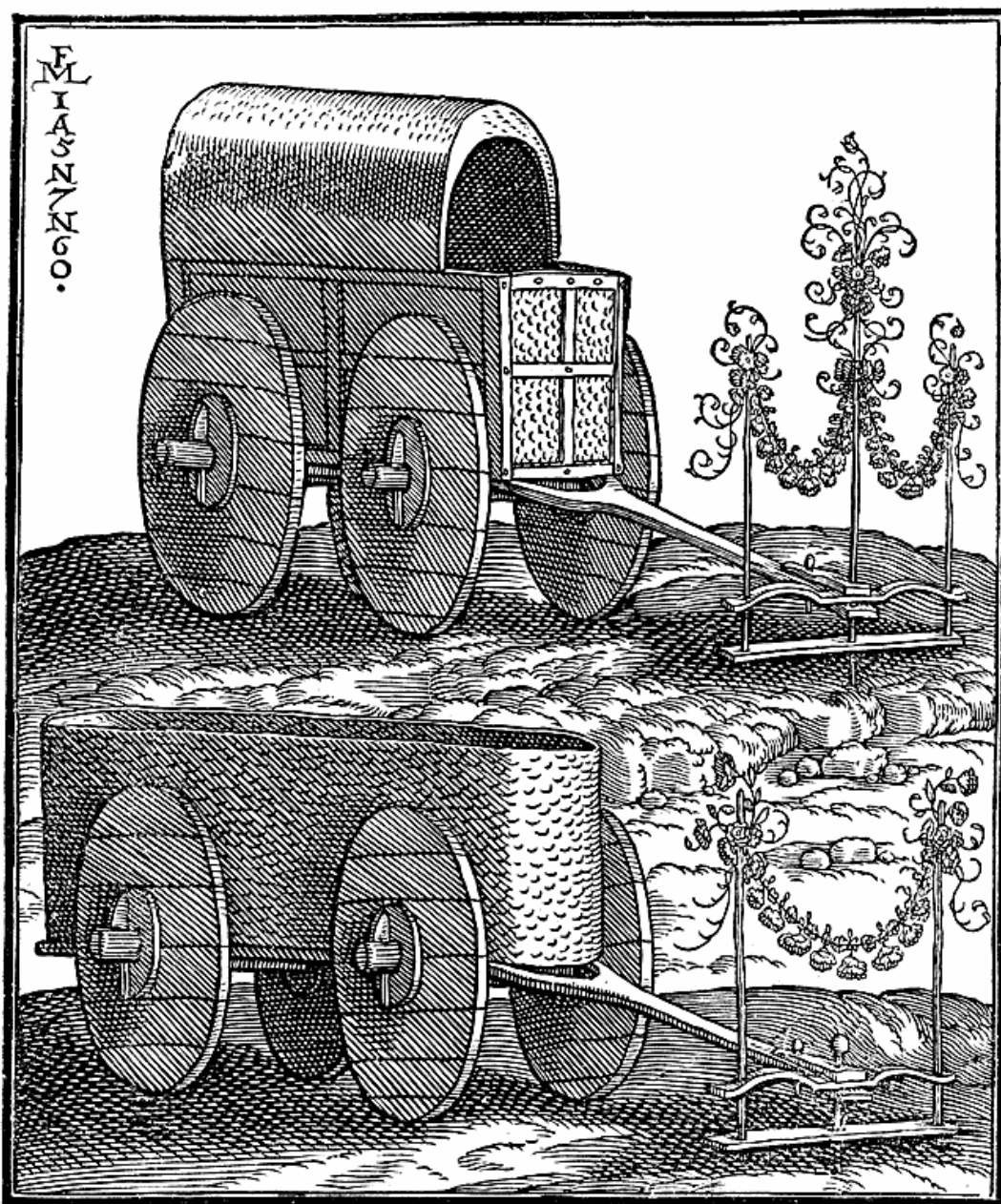
og flaadekommandøren Franz Zay. Alle tre ledere blev portrætteret i kobberstik af Lorck, det sjældneste, Zays portræt, findes i Müllers Pina-kotek i Kgl. Bibl.

Hverken i Busbecqs senere publicerede breve fra og om Tyrkiet, eller i de talrige i Wiens Staatsarchiv bevarede indberetninger fra ambassaden omtales Lorck. Et sted i sine breve nævner Busbecq at han har faaet udført en tegning af den antikke Arkadiossøjle i Konstantinopel. En saadan tegning findes bevaret i Kobberstiksamlingen, men det kan ikke være den, Busbecq omtaler; alligevel er det nærliggende at antage, at Lorck kan have været mester for den i brevet nævnte.

Trods fremmede kilders tavshed taler Lorcks eget værk sit tydelige sprog: han *var* i sandhed med i denne ambassade, hvis betydning ikke var bundet til trods alt begrænsede politiske spørgsmaals løsning. Ambassaden hjemførte de første beskrivelser af Monumentum Ancyranum (en indskrift i templet for Rom og Augustus i Ankara, formet som en selvbiografi, hvor kejser Augustus beretter om sine bedrifter), det berømte medicinske Dioscorides-manuskript fra 400-tallet (Cod. Constantinopolitanus, nu i Nationalbibliothek, Wien), de første optegnelser om en glemt gotisk stammes sprog, maaske de første tulipaner Europa har set – samt Lorcks som historiske og etnografiske kilder lige betydningsfulde billedbeskrivelser af Konstantinopel selv, af arkitektoniske og arkæologiske monumenter her og i andre egne af Tyrkiet, af tyrkisk folkeliv og af tyrkisk militær, det sidste nok en messe og en masse mere værd i hine krigeriske tider.

Lorck fulgte ikke med ambassaden fra starten i Wien, men maa have sluttet sig til den paa et lidt senere tidspunkt. Hvornaar det skete vides ikke med bestemthed. Noget tyder paa, at han var tilbage i Wien allerede engang i 1559; ifølge selvbiografien varede opholdet i 4 $\frac{1}{2}$ aar, hvilket skulle betyde at han rejste ud i 1555, saaledes at de til dette aar daterbare tegninger af skildpadderne fra Venedig kan være tegnet paa udrejsen, der følgelig maa være foregaaet ad søvejen. Paa denne maade forklares naturligt en hidtil som praleri betragtet bemærkning i selvbiografien, gaaende ud paa, at han ogsaa skulle have besøgt Grækenland.

Paa de af Lorcks arbejder – tegninger og kobberstik – der, uden at være udført i Tyrkiet, dog har forbindelse med denne rejse, finder vi aarstal mellem 1556 og 1559 noteret. Aarstallene er hidtil oftest blevet betragtet som dateringer af de faktisk foreliggende arbejder. En nærmere undersøgelse, herunder studiet af tegningernes vandmærker, har imidlertid gjort det overvejende sandsynligt, at næsten ingen af disse arbejder er udført under selve rejsen. Sandsynligvis kender vi i dag kun

Tatariske brudevogne. Den øverste tilhører en rig, den nederste en fattig brud.
Originalens størrelse 205×173 mm.

tre eller fire tegninger, der virkelig stammer fra opholdet i Tyrkiet: en perlehøne i Bibliothèque nationale i Paris, en hingst i British Museum i London og Kobberstiksamlingens prægtige, udaterede blad: udsigt over Konstantinopels tage. Hertil slutter sig maaske en tegning i museet i Flensborg, forestillende en antik Pomonastatue. De øvrige tegninger, de kobberstukne portrætter af ambassadens tre ledere, af Soliman og af Ismaël, samt det nedennævnte store, tegnede prospekt af Konstantinopel, nu i Universitetsbiblioteket i Leiden, synes alle at være blevet til i Wien efter hjemkomsten, som bearbejdelser af studier og skitser udført paa stedet. Hvorledes saadanne, nu forsvundne skitser maa have set ud, røber maaske den store samling kopier efter Lorck, som for nylig kom for dagen i John Evelyngs samling i England.

I Wien modtog Lorck et 12. august 1560 dateret brev fra Hertug Hans d. æ. Hertugen anmodede om Lorcks tjenester, formentlig i forbindelse med den kunstneriske udsmykning af den under opførelse værende residens, Hansborg ved Haderslev. Lorck svarede henholdende, med et lidt vagt løfte om at ville sende nogle prøver paa sin kunst; først i januar 1563 synes dette løfte at være blevet indfriet. Det er, som om Lorck foreløbig følte sin eksistens sikret i Wien; maaske forholdt det sig anderledes i januar 1563, hvor han næsten samtidig bragte sig kraftigt i erindring overfor Frederik II – skønt formentlig ingen ved hoffet havde hørt fra ham siden det aar 1552, hvor han skulle være vendt hjem til en rolig tilværelse under Christian III's auspicer.

Muligvis det første Lorck foretog sig efter hjemkomsten til Wien var at sammenarbejde en række af sine studier fra rejsen til det store, 9 meter lange prospekt af Konstantinopel i Leidens Universitetsbibliotek. Det er tydeligvis en kompilation af et rigt materiale, indhøstet paa stedet, og arbejdet med den gennemarbejdede rentegning har været møjsommeligt. Lorck er aabenbart begyndt fra venstre, først tegnende omhyggeligt, med en rigdom af detaljer; siden, efterhaanden som den uendelige opgave maaske begyndte at kede ham, har han arbejdet med lettere haand, mere summarisk. I begyndelsen synes alt at være naturnært, præcist i gengivelsen af byens topografi; siden bliver prospektet mere kliché-agtigt, dog med de væsentlige bygningsværker indtegnet omhyggeligt i det summariske miljø. Prospektet er tegnet med pen og blæk, sparsomt farvelagt, og har eventuelt skullet tjene som udgangspunkt for en mangfoldiggørelse i form af et mægtigt træsnit eller kobberstik – behov

Paa modstaaende side: En tyrkisk rytter fra grænseomraaderne. Paa skjoldet er fæstnet dele af en ørn. Originalens størrelse 240 × 160 mm.

har der nok været for kendskab til denne antikristenhedens krigeriske højborg. Vi skimter her det første af Lorcks mange strandede projekter.

Et andet fallitbo aner vi i nogle tegninger fra 1561, der gengiver betydningsfulde antikke monumenter i Tyrkiet. Deres sarte streg tyder paa, at denne eventuelle publikation skulle have været udført i form af en række kobberstik. Om det virkelig er en publikation, der strandede, maa det beklages; den ville have været en sensation.

Fra 1562 kender vi en akademisk tegnestudie og en skitse med mytologisk tema, i kejserhoffets almindelige, venetiansk inspirerede stil; den sidste er betegnet som værende udført i Wien. Samme aar maa Lorck have udført de to kobberstukne brystbillede-portrætter af sultan Soliman II og den persiske gesandt, fyrst Ismaël, eftersom 10 eksemplarer af hvert portræt ledsagede Lorcks skrivelser af januar 1563 til Frederik II. Disse skrivelser var for det første Lorcks selvbiografi, dateret 1. januar 1563; for det andet et supplikant-agtigt brev til kongen, dateret 20. januar, bilagt selvbiografien og de tyve kobberstik. Som nævnt kender vi kun selvbiografien fra den trykte udgave fra Antwerpen, 1574. Med brevet bringer Lorck sig i erindring, thi han skal bruge penge for at komme videre med sine projekter. Kongen svarede omgaaende, vi kender ikke ordlyden, kun det vigtigste: en munificent kontant sum.

Samtidig, 10. januar 1563, fik hertug Hans endelig svar paa sine ønsker: Lorck bebudede afsendelsen af tre, formentlig malede, portrætter, forestillende kongen af Persien (som Lorck aldrig havde set; satte han maaske en ny etiket paa et portræt af Ismaël?), den tyrkiske sultan, og den bayerske hertug Albrecht V – smukke skikkelser til et potentatgemak paa Hansborg. Hertugen maa anstændigvis have svaret i samme aand som Frederik II.

16. marts 1563 holdt Maximilian (senere kejser Maximilian II) sit indtog i Wien som nyvalgt romersk konge. Byen var festsmykket med triumfbuer og springbrønde hvorfra den røde og hvide vin plaskede som et symbol paa det lyksaliggørende ved Habsburger dynastiets heraldiske farver. I et par maaneder havde byen staaet paa den anden ende med forberedelserne; hvad der kunne skræbes sammen af kunstnere og haandværkere var i sving, og Lorck var sjælen i det meste, thi springbrønde og triumfbuer udførtes efter hans udkast og modeller. Byens regnskaber melder endnu herom (skønt han omtales som Melchior Lerch og derfor

Paa modstaaende side: Janitscharernes kok. Til dette træsnit kendes ingen forklarende tekst af Lorck. Hans originaltegning til træsnittet findes bevaret i Eremitagemuseet i Leningrad. Den er dateret 1574 og bærer paaskriften: *Der Jentizeren Koche*. Originalens størrelse 228 × 135 mm.

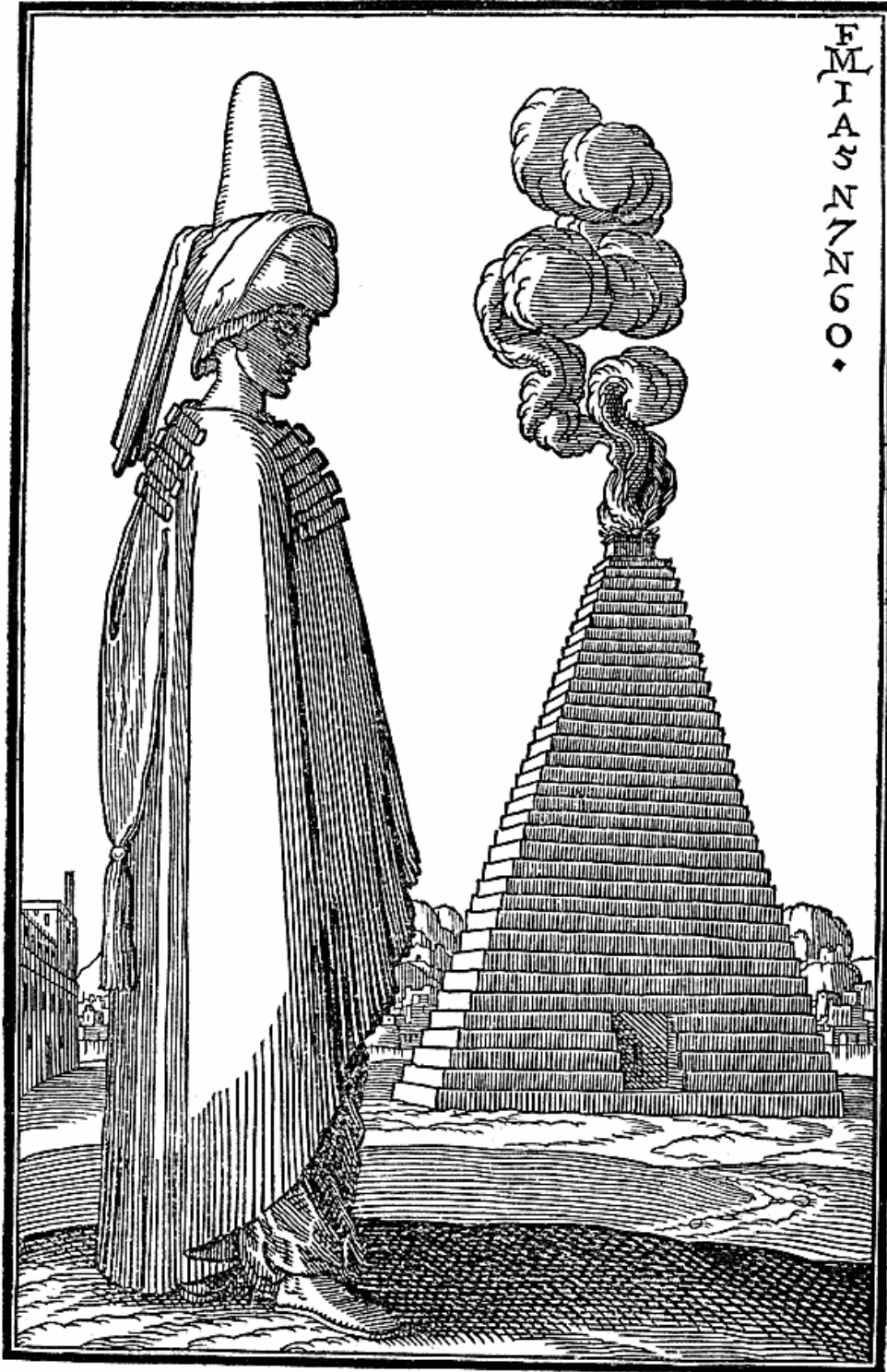
hidtil aldrig er blevet identificeret med vor Lorck), en festpublikation fra 1565 bringer gengivelser af baade triumfbuer og springbrønde, og fra Lorcks egen haand findes i Kobberstiksamlingen bevaret to tegninger af springbrøndene. Et sjældent træsnit af Lorck, forestillende den ene af triumfbuerne, ledsaget af nogle linjer bogtrykt tekst, er som en vragstump fra endnu et strandet projekt: en festpublikation, som Lorck selv havde tænkt sig at udføre til minde om dette indtog. Det bevarede træsnit lader os begræde strandingen: det er et mesterværk i sammenligning med de dilettantiske træsnit af Donat Hübschmann, hvormed publikationen fra 1565 er søgt smykket.

Trods paaskrevne dateringer fra 1557 er nogle tegninger i Kobberstiksamlingen, forestillende antikke sarkofager i Tyrkiet, sikkert ogsaa udført 1563; baade vandmærkerne i papiret og tegningernes stil understøtter samstemmende denne datering. Hvis tanken om en publikation af Tyrkiets antikke monumenter endnu paa dette tidspunkt maa have levet i Lorck, tyder tegningernes teknik paa, at han nu har forestillet sig et værk illustreret med træsnit. Men maaske er de, sammen med Louvres 1561 daterede tegning af en dromedar, en første antydning af et nyt projekts fremduken: det store Tyrkerværk – som skulle beskæftige ham i de næste tyve aar, uden dog at blive afsluttet i hans levetid skønt 128 træsnit blev udført dertil. Om denne stranding skal der meddeles nærmere nedenfor.

Med udtrykkelig begrundelse i Melchior Lorcks deltagelse i den tyrkiske ambassade, i hans ledelse af Wiens festudsmykning 16. marts 1563, og i hans kunstneriske evner overhovedet, bekræftede og fornyede kejser Ferdinand I ved brev af 22. februar 1564 de fire Lorckbrødres adelskab, ligesom familievaabnet fik en ny udformning. Dette adelsbrev, som længe har været anset for tabt, har for nylig kunnet genfindes, dels i form af den originale koncept i Wiens Adelsarchiv, dels i form af en afskrift i C. E. Voss' *Collectanea* i Kgl. Bibl.²⁾ Samme aar blev Lorck hædret med en prægtig dedikation i Frankfurter forlæggeren Sigmund Feyerabends udgave af Hans Bocksbergers *Neuwe Biblische Figuren*.

Fra 1564 haves ingen arbejder fra Lorcks haand, skønt Sandvig i sin afhandling om Lorck i tidsskriftet *Minervas* første aargang, 1785, melder sig i besiddelse af en rødkridtstegning fra dette aar, forestillende Aristoteles og Phyllis. Et træsnit paa et flyveblad og et kobberstykke portræt af Michael von Aitzing er dateret 1565, ligesaa et prøvetryk i

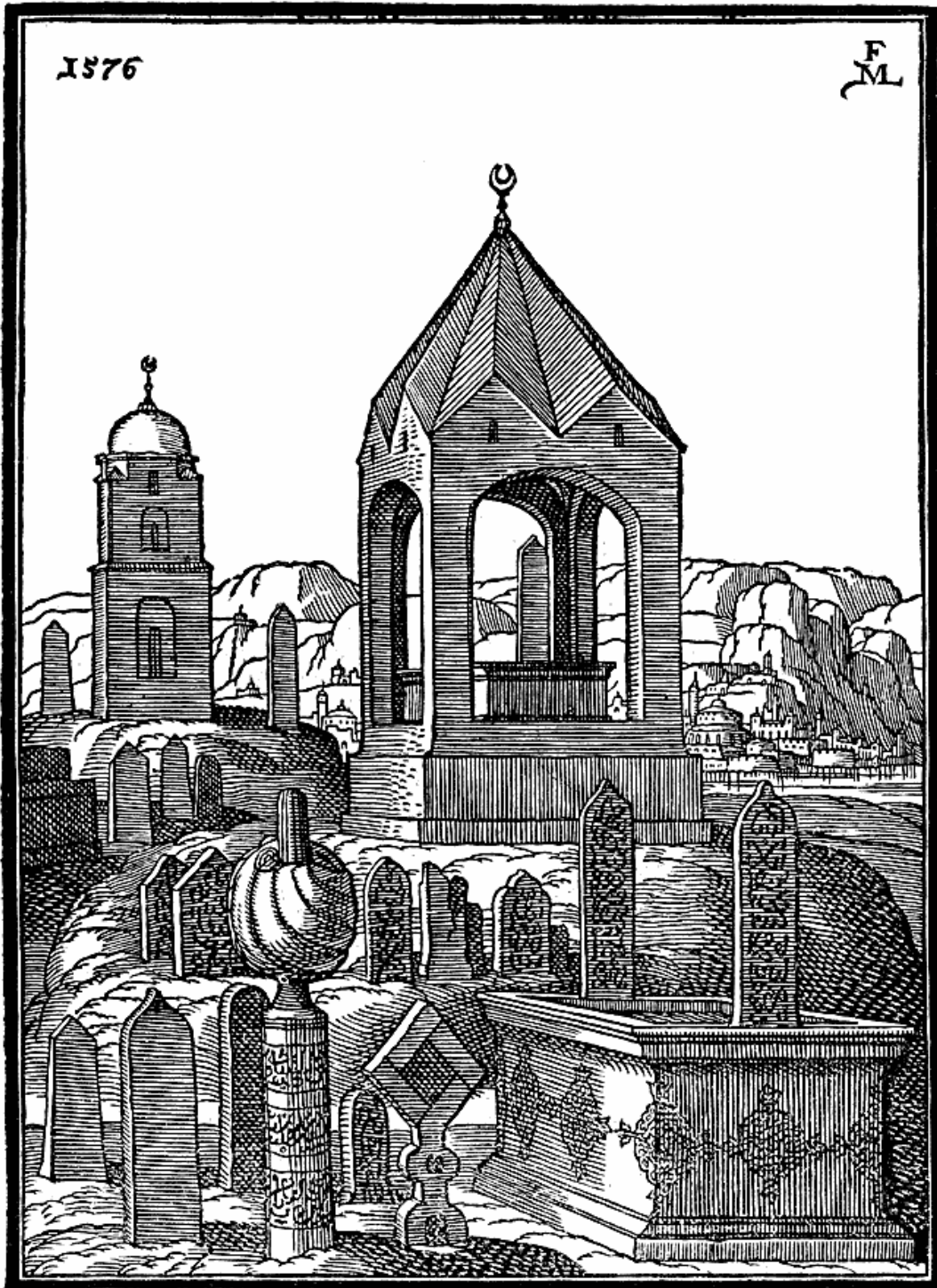
Paa modstaaende side: Figur af uvis betydning; ifølge Happel skal det være en persisk gejstlig. Originalens størrelse 207 × 136 mm.

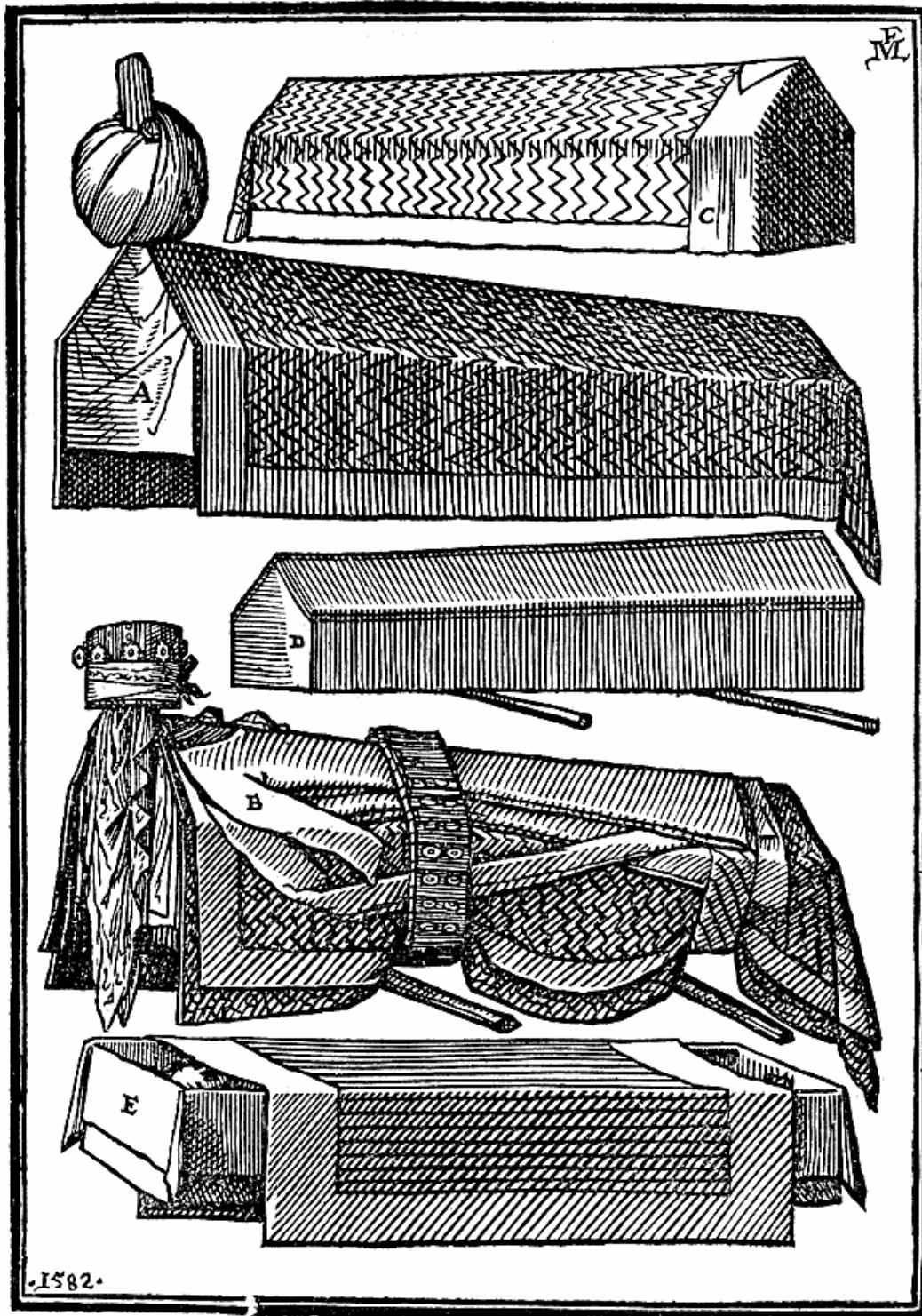
• 002222600 •
M
I
A
S
N
Z
O
O

1576

F
M

En tyrkisk begravelsesplads ved en landevej, beskyttet med store sten mod hyæner og sjakaler. Originalens størrelse 207×150 mm.

Tyrkiske ligkister. A: en husfaders eller mands. B: en kvindes eller jomfrus C: en gammel kvindes eller enkes. D: et barns. E: en fattig persons. Orig. st. 207×147 mm.

Kobberstiksamlingen af et træsnit rummende gengivelser af elleve tyrkiske standarter – det ældste af de træsnit, der skulle udgøre Lorcks største projekt, Tyrkerværket.

For nylig er et hidtil overset dokument i Rigsarkivet, vedrørende Lorck, blevet fremdraget af hr. stud. mag. Thomas Riis. Det er et personligt brev af 1. december 1566 til Frederik II fra ingen mindre end kejser Maximilian II, og brevet drejer sig udelukkende om Lorcks private forhold. Med virkning fra juleaften 1566 skal Lorck efter eget ønske forlade den kejserlige tjeneste; ikke en kunstnerisk tjeneste som maler, grafiker, bygmester eller lignende – men en tjeneste som *Härtschier*. Ordet er en germanisering af det italienske *arciere* eller *arciere*, oprindeligt betegnende de beredne drabanter, paa Lorcks tid i kejserdømmet var det dog blevet en hofcharge vel svarende til kammerjunkeren. Denne ansættelsesform er nok grunden til, at Lorck hidtil ikke har kunnet spores i østrigske kilder, med undtagelse af dem, der omfatter Wiens udsmykning ved indtoget i 1563 – hvor man endda ikke har kunnet genkende ham bag navnets uvante stavemaade *Lerch*. En Härtschier er almindeligvis ingen kunstner, og sjældnere endnu bliver en kunstner Härtschier. Men som saadan er det imidlertid nu lykkedes at genfinde Lorck i hofregnskaberne i Wien fra 1564 til 1566 og siden igen 1570–72 og 1574–77 (regnskabsbøgerne mangler for 1572–73). I denne stilling har Lorck ledsaget kejseren i det kortvarige tyrkiske felttog august–september 1566, der blev afbrudt ved Soliman II's pludselige død; med al sin værdifulde førstehaands viden om tyrkiske forhold maa han kunne have indtaget en vigtig stilling som officer i efterretningstjenesten.

Det er endnu ikke ganske klart, hvorledes denne – for en kunstner vistnok usædvanlige – ansættelsesform skal tolkes. Lorck var visselig ingen Tizian, hvis pensel en kejser bøjede sig for at samle op. Man aner maaske en personlig fallit i Lorcks kunstneriske tilværelse, men det kunstneriske miljø ved kejserhoffet var dog ikke mere storslaaet end at Lorck burde have kunnet indtage en ganske fremstaaende plads. Vi ved, at Lorck har udført malerier i denne Wiener periode, men kender dog endnu hans produktion for lidt til ret at kunne vurdere hans arbejdsindsats udover de faa bevarede værker, som næppe har kunnet beslaglægge al hans tid. Har Lorck været for meget af en adelsmand, for berømt, for kundskabsrig og interessant til ved hoffet at kunne placeres saa ydmygt, som kunstnere ofte blev det? Ansaas han for en *pauvre honteux*, der havde særlig omsorg nødvendig? Vidner maaske hans ganske mange fal-

lerede projekter om en hemning i sindet, der sjældent tillod ham at fuldføre det næsten genialt undfangne og derved umuliggjorde en tilværelse med kunsten som eneste indtægtskilde? Det kejserlige brev af 1. december 1566 til Frederik II tyder i hvert fald paa en højst usædvanlig omsorgsfuld bevaagenhed fra kejserens side, som ogsaa forud maa have sikret Lorck de efter omstændighederne bedst mulige kaar.

I løbet af 1567 maa Lorck være draget nordpaa. Vi møder ham i Hamburg, hvor han planlagde og ledede opførelsen af byporten Schar-tor, ikke mere eksisterende. 13. til 30. september var han medlem af en kommunal komité, der besigtigede digerne ved Ritzebüttel vest for Hamburg. Lorck udførte et landkort over deres beliggenhed. Samtidig udarbejdede han et mægtigt, 12 meter langt kort over Elbens nedre løb, et værk som findes bevaret i Hamburgs byarkiv.

1568 udkom, maaske hos Sigmund Feyerabend i Frankfurt, hans *Liedt vom Türcken und Antichrist* (se næste side), et kedsommeligt digt forfattet i Konstantinopel 1559. Denne lille bog, smykket med et træsnit forestillende Fama (Fama var Feyerabends bogtrykkermærke), har overlevet i kun to eksemplarer, hvoraf det ene er bevaret i Kgl. Bibl., det andet i Stadt- und Universitätsbibliothek, Frankfurt a.M. Fra 1569 kendes tre tegninger, stilistisk afhængige af et sydtysk-østrigsk miljø. Vi har dog ingen anelse om, hvor Lorck opholdt sig.

Som nævnt ved vi med sikkerhed, at han i aarene 1570-72 og 1574-77 (og maaske endnu længere, kilderne er her ikke ganske sikre) erholdt løn som kejserlig Härtschier. Intet tyder paa, at han ikke ogsaa stod i sold 1573. Denne ansættelse betød dog ikke noget stavnsbaand, thi Lorck er flere gange i løbet af de samme aar sikkert paaviselig andre steder – arbejdende paa nye projekter, der oftest strandede.

Genopdagelsen af Lorck-tegningerne i John Evelyns samling og i de sovjetiske museer har givet os kendskab til det ene af de projekter, om hvilket vi forud intet anede. Mellem 1567 og 1573 udførte Lorck en række tegninger, af hvilke 17 er bevarede, til et værk, der aabenbart var en art klædedragtens historie i fortid og nutid. Hovedsagelig drejer det sig om samtidige nordtyske dragter, men ind imellem skildrer han ogsaa mennesker i ældre tiders dragt og gengiver kvinder saa eksotiske som fra Bayonne og Rusland. Tegningernes brede, systematisk udformede streg gør det indlysende, at de har skullet danne grundlaget for udarbejdelsen af træsnit, der igen kan tænkes at skulle have været samlet i en bog. Men intet tyder paa, at disse træsnit nogen sinde blev til.

1573 er Lorck rejst til Antwerpen og det har for nylig vist sig, at han straks maa være traadt i nær forbindelse med en af byens betydnings-

Ein liedt vom Tür-
cken vnd Antichrist / durch Melchior Lo-
richs zu Constantinopel gedicht / im Jar 1559.
Ist im 1562. jar ausgegangen. Mag gesungen wer-
den in der Melodey / Erhör mein wortd mein red
vornim / mein König Gott vnd Herre.
Oder im Thon / Aus tieffer notd
schrey ich zu dir / etc.

Item der Christlich Glaub / zu singen
im Thon / O Mensch beweim die
Sünde gros / etc.

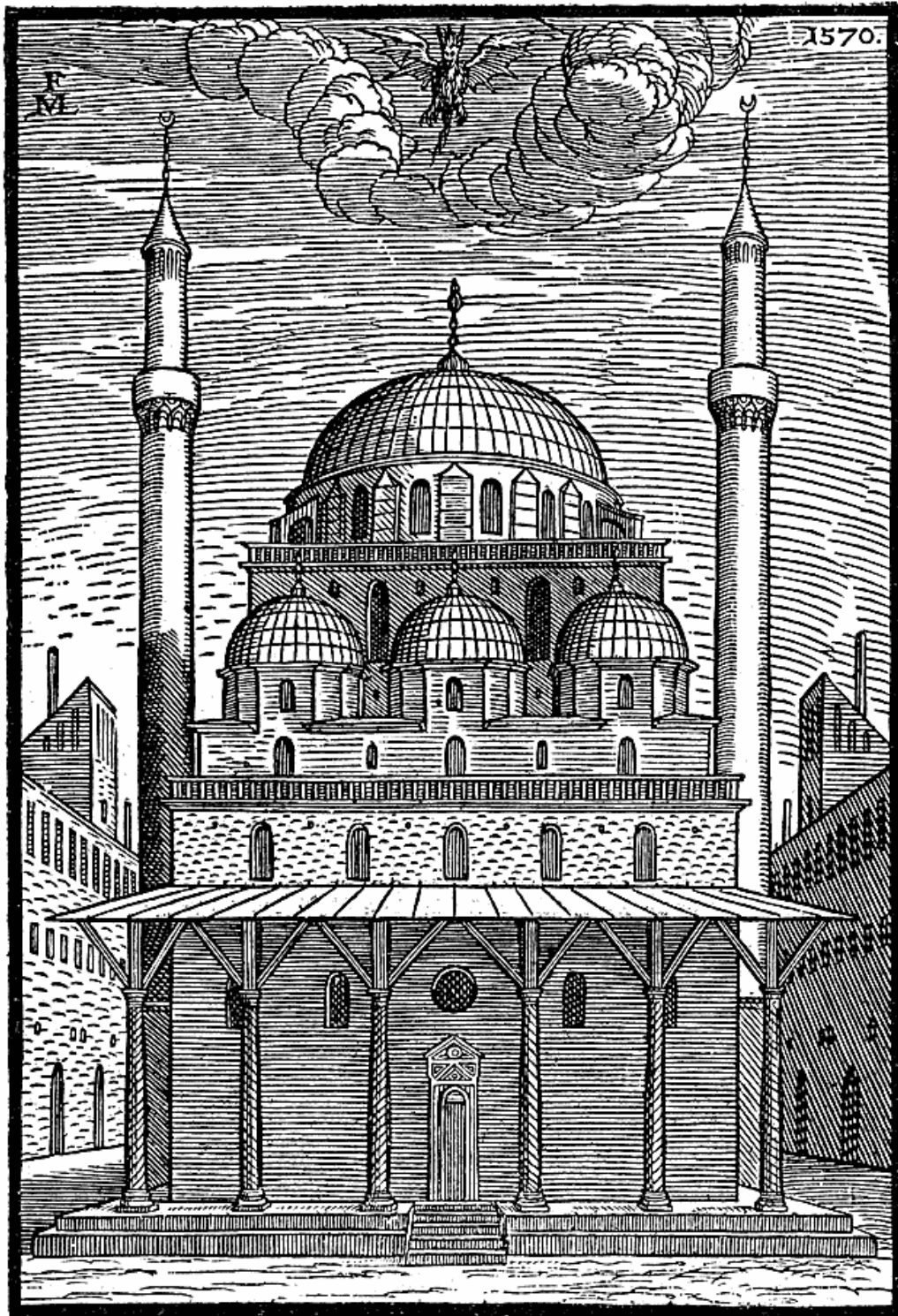
Titelblad til Lorecks vise om Tyrken og Antikrist. Originalens størrelse.

fuldste humanistiske skikkelser: bogtrykkeren og forlæggeren Christophe Plantin. Dersom det kan tænkes, at han er rejst til Antwerpen med sine dragthistoriske tegninger for i Plantin at søge en af tidens mest indflydelsesrige forlæggere til et saadant værk, er det i hvert fald givet at der ikke blev skind af den bjørn. Dog, Plantin kunne bruge ham, Lorck udførte forlæggene for fem træsnitillustrationer i et af Plantins pompøse værker, et foliomissale, der skal være udkommet første gang 1575. Det kendes nu kun i et senere oplag; Lorcks illustrationer overstråler alle de andre i bogen.

I Antwerpen, 21. april 1574, lykkedes det imidlertid Lorck at udsende en mindre publikation: *Soldan Soleyman Turckhischen Khaysers, vnd auch Furst Ismaelis auss Persien, Whare vnd eigendtlliche contrafectung vnd bildtnuss. Sampt anzeigung, vermeldung auffs khurzest, doch warhafflich vñ grundligisten bericht, welche Lande vnd Khunigreiche der Welt, der Turckh besitzt vñ vnder fhm habe: wie viel Jarlichs intraden oder eykhommendes, ihme, dem Turcken ialle, von denselben: Sein vnd seins Reichs Embter vnd Glieder, wie vñ was die iedes besonder, auch mit selbst eigenem namen sein vñ heysen: wie viel derselben, auch wieviel ein ides Ampt, vñ ein ider Turckhischer Herr, vom hochsten zum nidrigisten, Kriegsvolckh, Reutter vñnd knechte, oder Pferde vñnd fuessvolckh vnder ihm habe. Durch den Erbaren vnd Ehrnuesten Melchiorn Lorichs von Flensburg beschriben, Gecontrafect, in rechter Statur vnd Khleydung, der zeit zu Constantinopel dem Leben nach gemacht.* Et værk, hvis sidste overlevende eksemplar gik til grunde i anden verdenskrig, uden nogensinde at være blevet affotograferet eller blot nødtørfigt refereret. Udover de i titlen anførte tyrkiske beskrivelser indeholdt det den ovenfor ofte citerede selvbiografi af Lorck³⁾ samt fire kobberstukne portrætter. To af disse portrætter er nye oplag af de to brystbilleder af Solmian II og fyrst Ismaël, som Lorck havde sendt til Frederik II sammen med sit brev af 20. januar 1563. De to andre er helfigursportrætter af de samme to orientalske fyrster, udført i Antwerpen i 1573 og 1574, som det fremgaar af de vanskeligt læselige dateringer, der kun findes i de uhyre sjældne tryk af disse stiks første tilstand. Det har været muligt at forelægge et par bevarede fragmenter af denne bogs tekstsider for den fremragende kender af Antwerpens typografi, dr. H. D. L. Vervliet, som uden tøven kunne sige, at kun een trykker paa dette tidspunkt disponerede over netop den i disse fragmenter forekommende bestand af typer: Gillis Coppens van Diest.

Baade kunstneren og den vidtberejste Lorck synes at være blevet

Paa modstaaende side: En tyrkisk moské. Dragen over skyerne skal formentlig symbolisere hedenskaben. Originalens størrelse 182×125 mm.

En kejserlig felt-page. Foran ham en sæk indeholdende en del af Sultanens klæder.
Originalens størrelse 240 × 160 mm.

En tyrkisk ridder eller *Dely*. Loreks hertil horende forklaring bringes i oversættelse i note 4. Originalens størrelse 240×160 mm.

modtaget med mere end almindelig interesse i Antwerpen. 1574 daterede han saaledes sit kobberstukne profilportræt af historikeren Hubert Goltzius, der blev genoptrykt i dennes værk *Sicilia et Magna Graecia*, udgivet 1576 i Brügge. I bogens indledende afsnit hyldes ikke blot forfatteren i nogle digte, men tillige lovsynges Lorck af tre fremtrædende skribenter: Louis Carrion, André de Pape og Adolph Mekerch.

Naturligvis havde Lorck ogsaa venskabelige forbindelser med tidens berømte geograf Abraham Ortelius, i hvis stambog (nu i University Library, Cambridge) Lorck skrev et digt, ledsaget af en emblematiske tegning; 10. oktober 1574 takkede Lorck ham i et brev fra Hamburg for gæstfrihed og venskab, og sendte gennem Ortelius hilsener til andre Antwerpener venner, bl.a. til Philip Galle, byens mest fremtrædende kobberstikker og stikforlægger. Af ham synes Lorck at være blevet omfattet med særligt varme følelser. Galle, Lorck og Lorcks elev, flensborgeren Nicolaus Andrea signerede i fællesskab et stik forestillende Fortuna, og i et yderst smigrende latinsk hyldestdigt tilegnede Galle Lorck sin udgave af Hans Vredeman de Vries' brønde og fontæner.

Det er vel højst sandsynligt, at Lorck bragte en del af sit tyrkiske materiale med sig til Antwerpen – maaske for at finde en forlægger. Allerede fra 1565 daterer sig, som nævnt, det ældste træsnit til dette hans største fællede projekt: Tyrkerværket, og i 1570 synes han for alvor at have taget fat, idet yderligere 13 træsnit blev udført dette aar; i kunstnerisk henseende alt andet end fællede værker, som hinsides enhver tvivl maa have lokket mere end een af Antwerpens forlæggere. Skønt vi intet véd derom, taler meget for at han i Antwerpen blev inspireret til at arbejde videre med denne store opgave. Den eneste bevarede tegning til et kendt træsnit fra dette værk (nu i Eremitagemuseet i Leningrad) er dateret 1574 og kan saaledes endda være udført under opholdet i Antwerpen. Ligeledes peger stilen i de træsnit, der er dateret 1575 og 1576 – heriblandt det, der 1575 blev udført efter Leningrad-tegningen fra 1574 (se side 47) – mod Antwerpen. Lorck synes nemlig at have overladt den endelige udførelse af sine træsnit til professionelle formskærere, og netop gruppen fra 1575-76 rummer betydeligt slægtskab med det arbejde, der udførtes af de formskærere, f.eks. en Plantin betjente sig af. Et 1575 dateret træsnit, der maaske skal tolkes som en prøveopstilling af et titelblad eller en frontispice til det planlagte tyrkerværk bærer præg af den samme Antwerpen stil og bekræfter saaledes indtrykket af, at Lorck dér var kommet ganske langt med planerne til værkets udgivelse. En sidste antydning af den iver, hvormed Lorck arbejdede paa værkets virkeliggørelse finder man i et brev, han den 19. maj 1575 fra Hamburg skrev til

Den tyrkiske kejsers kamel. Lorcks hertil hørende forklaring bringes i oversættelse i note 4, mens den tyske originaltekst er aftrykt i résuméet. Orig. st. 210×172 mm.

Frederik II. Han sendte kongen nogle af de værker, der var blevet ham dediceret og anmodede til gengæld kongen om understøttelse til Tyrkerværkets videreførelse: sine egne midler, siger Lorck, havde han allerede investeret i papir og trykpresser. Noget svar paa dette brev kendes ikke.

De bevarede breve viser, at Lorck fra Antwerpen er rejst til Hamburg. I forbindelse med en alvorlig sygdom skrev han dør sit testamente, dateret 15. februar 1575. Hvad derpaa hændte er uklart. Brevet til Frederik II tyder paa, at han i hvert fald en overgang har tænkt sig at tjene to herrer, idet han i disse aar jo stadig stod i tjeneste som kejserlig Härtschier – og det blev han ved med, en tid endnu. 1577 hyldede forlæggeren Sigmund Feyerabend paany vennen Lorck ved at dedicere ham sin udgave af den anonyme *Türkische Chronica* (se nedenfor side 68).

Men 19. februar 1580 skiftede sceneriet, Lorck blev udnævnt til Frederik II's hofmaler. Først da, 28 aar for sent, kom han til at opfylde sit ældgamle løfte til Christian III om efter endte studier at ville slaa sig ned i Danmark. Det var mere end en student, der vendte tilbage: straks i 1580 udførte Lorck den ukendte tegning eller det ukendte maleri, der ligger til grund for hans store kobberstukne portræt fra 1582 af den kongelige mæcen. Ligeledes i 1580 fik han i opdrag at afgive vurdering over nogle kunstværker paa Kronborg, som netop var under opførelse.

Man har hidtil haft den opfattelse, at Lorck maa være død i Danmark i 1583, eftersom udbetalingen af hans løn pludselig ophører 4. marts dette aar. En afskrift af et kongebrev, fornylig fremdraget paa Kgl. Bibl.,²⁾ beviser imidlertid, at denne opfattelse er fejlagtig. Brevet, som er dateret 10. november 1582 i Kolding, afskediger Lorck, i selskab med nogle studenter og en barber.

Naar man tænker paa, at Lorck endnu i 1582 udførte sit mesterlige portrætstik af kongen forekommer det usandsynligt, at han skulle være faldet i unaade. Snarere er det vel den gamle rastløshed, der har revet i ham paa ny. De sidste arbejder, vi kender fra Lorcks haand er nogle tegninger i John Evelyns samling, dateret 1583. De forestiller mænd og kvinder fra Guldkysten. Har rejsefeberen kostet den 56-aarige livet saa langt af led?

Lorck benyttede sit ophold i Danmark til at arbejde videre med Tyrkerværket. Langt den største del af træsnittene blev til i disse aar mellem 1581 og 1583, men en række tegninger til ikke udførte tyrkiske træsnit – bevaret gennem kopier i John Evelyns samling – viser, at Lorck aldrig naaede at fuldføre arbejdet som planlagt. Derfor kunne Tyrkerværket

Paa modstaaende side: Et tyrkisk krigs-telt. Originalens størrelse 260 × 188 mm.

aldrig udgives i hans levetid. De færdige træstokke forblev imidlertid samlet og havnede i Hamburg. 1619 har en udgave været planlagt, herom vidner en titel-tekst, trykt ind paa et oplag af det træsnit fra 1575, der ovenfor fortolkedes som udkast til et titelblad eller en frontispice; denne plan blev dog ikke virkeliggjort. Først i 1626 kunne Michael Hering i Hamburg udsende et optryk af Lorcks 128 tyrkiske træsnit, i bogform under titlen: *Dess Weitberühmbten, Kunstreichen, vnd Wolerfahrnen Herrn Melchior Lorichs, Flensburgensis. Wolgerissene vnd Geschnittene Figuren, zu Ross vnd Fuss, sampt schönen Türckischen Gebäuden, vnd allerhand was in der Türckey zu sehen. Alles nach dem Leben vnd der perspective Jederman vor Augen gestellet. Jetzo aber zum Erstenmahl allen Kunstliebenden Malern, Formschneidern, Kupfferstechern, etc. Auch allen Kunstverständigen vnd derselben Liebhabern zu Ehren vnd gefallen an den Tag gegeben. Hamburg, Bey Michael Hering, 7m Jahr 1626.*

Af denne uhyre sjældne udgave kendes kun tre eksemplarer. Kgl. Bibl. ejer to; det ene stærkt skæmmet ved en restaurering med paafølgende opklæbning udført omkring 1750; det andet særdeles velbevaret. Begge eksemplarer har biblioteket deponeret i Kobberstiksamlingen. Det tredje eksemplar, ligeledes særdeles velbevaret, dukkede efter anden verdenskrig op i den internationale boghandel og blev erhvervet af en dansk samler, i hvis families besiddelse det stadig befinder sig. Trykkene i denne første udgave, paa svært papir, er omhyggeligt udførte, dybsorte. Revner og andre skader i en del af træstokkene viser tydeligt, at mere end 50 aar er forløbet siden de ældste af dem blev til.

Værket blev siden genudgivet. Enkelte steder findes bevaret en udgave, offentliggjort 1646 i Hamburg af Tobias Gundermann. Titlen er i alle hovedtræk den samme som 1626-udgavens, dog med to væsentlige afvigelser: udgaven betegnes som værende den tredje, og den angives som værende ledsaget af et *Register über die Figuren auss dem Original Manuscripto*. Hertil skal bemærkes:

1. Der kendes ingen udgaver mellem 1626 og 1646. Naar sidstnævnte nu betegnes som den tredje kan det skyldes, at forlæggeren har ladet sig forlede af den ovenfor omtalte titeltekst dateret 1619 – hvortil der imidlertid ikke knytter sig nogen udgave. Træsnittet med denne tekst findes som fast bestanddel medindbundet i de kendte eksemplarer af 1646-udgaven, det optræder derimod ikke i 1626-udgaven. Forlægger Gundermann har paa hæderlig vis taget hensyn til sit kendskab til denne titeltekst; men Michael Hering har ikke svindlet, naar han kaldte sin 1626-udgave den første.

2. 1646-udgaven er forsynet med et register, der ved sine iblandt gan-

„Næst efter den ovenud prægtige Sofia Kirke er Sultan Soliman hans moské vel den aller smukkeste i hele Constantinopel. Denne store monark har hele sit liv ønsket at iværksætte 3 ting. 1, at bygge denne kirke. 2, at fuldføre den herlige vand-ledning, ved hvis hjælp han ville bringe vand en meget lang vej fra en klar flod ind til Constantinopel, og 3, at tilvende sig byen Wien fra den romerske kejser. Uanset at hvert af disse projekter krævede utrolige omkostninger, har han dog lykkelig fuldendt de to første, og ogsaa med utrolig iver i 1526 paataget sig det tredje, hvorfra imidlertid den højestes almagt afvendte ham med stor skam, spot og skade. . . . Iøvrigt, for igen at vende tilbage til den opgave, jeg har paataget mig, er denne Solimanni moské en saadan vidunder-prægtig bygning, at noget lignende aldrig er bygget i Tyrkiet. Den har ovenud høje taarne, af hvilke hvert af de to højeste er smykket

med 3 omgange eller kroner. Men de smaa taarne har hvert kun 2 af den slags omgange, og ved disse bliver deres 5 daglige bedestunder forkyndt; hvilke de forretter i moskéerne. Ved den første stund eller bede-tid stiger 2 præster, maaske ogsaa flere, omkring en time for dagry op paa det højeste taarns overste omgang, og kalder paa folk, i mangel af klokker, til hvilke man i Tyrkiet, som forud meddelt, intet kender, for at man skal bede. Klokker 9 sker det samme for anden gang paa den midterste omgang, og om eftermiddagen forretter disse kirkelige udraabere deres tjeneste paa det højeste taarns underste omgang. Mod aften gaar de op paa det laveste taarns overste omgang og udraaber den 4de bedestund. Den 5te og sidste udraabelse sker imidlertid efter solnedgang, hvormed deres 5 bedestunder saaledes afsluttes.

Bag denne moské staar 2 kapeller: i det første, som er mærket med S og

ske udførlige formuleringer, fremført i et levende sprog, er præget af et umiddelbart kendskab til de beskrevne forhold, og derfor utvivlsomt maa bygge paa Lorcks egne, nu forsvundne optegnelser. I Gundermanns 1646-udgave er træsnittene imidlertid ikke nummereret eller paa anden maade stemt sammen med registret. Kombinationen af register og billede er derfor i mange tilfælde yderst usikker.

Efter denne udgivelse fik træstokkene med Lorcks billeder lov at hvile i næsten 40 aar. 1683-84 foregik imidlertid den sidste, afgørende krig mellem Tyrkerne og Vesteuropa, og interessen for tyrkiske forhold naaede et højdepunkt.

1683-84 udkom i Hamburg hver mandag og torsdag en avis: *Turckischer Estats- und Krieges-Bericht . . .*, med krigsbegivenhedernes sidste nyheder. I Kgl. Bibl. findes et komplet eksemplar med alle 137 nummererede flyveblade; det sidste nummer udkom den 29. december 1684. Udsendelsen maa derfor være paabegyndt engang i november 1683. Hvert af disse flyveblade er prydet med et af Lorcks tyrkiske træsnit, dog optræder der mod slutningen af 1684 enkelte træsnit af fremmed haand. Skønt mere end 100 aar gamle benyttes Lorcks træsnit altsaa som illustrationer til beskrivelser af samtidsforhold; det svarer til, har man sagt, at en beskrivelse af Hitlers russiske felttog blev illustreret med fotografier fra Krimkrigen. Lorcks træsnit var alle signerede og næsten alle daterede. For at kunne genudsende dem som aktuelle blade paa saa sent et tidspunkt har udgiveren sørget for at bortskære saavel signaturer som dateringer. Og stokkene er i de mellemliggende aar forringet ved revner og andre skader, som skæmmer trykkene. Enkelte af de store stokke er blevet savet i to eller tre stykker for at kunne trykkes paa de smalle sider.

Faa aar senere blev der en sidste gang gjort brug af Lorcks træstokke. 1688 udsendte Eberhard Werner Happel i Hamburg en diger foliant under titlen *Thesaurus Exoticorum . . .*, egentlig en samling af flere forskellige værker, hvert af dem med sin selvstændige paginering, og sit selvstændige titelblad. Et af disse værker i værket hedder: *Eine Speciale Beschreibung Der Musulmänner oder Türcken: Nach ihrem vielfältigen Bedienung zu Hoff und im Felde, Geist- und Weltlichen, Mann- und Weibs-Persohnen, Ordens-Leuthen, Slaven, Last und andern Thieren, Gebäuden, Musqueen, Kirchen und Herbergen. Wie auch Des falschen Propheten Mahomets Lebens-Lauff, und fürnehmste Lehr-Puncten.* I denne tekst findes Lorcks træsnit genoptrykt, maaske noget omhyggeligere og paa bedre papir end det var tilfældet i avisen. I kunstnerisk hen-

seende er disse nytryk af træsnittene ringe. Og dog knytter der sig maa-ske en betydelig interesse, set fra vort synspunkt, til disse to sene værker, avisen og Happels *Thesaurus Exoticorum*. En foreløbig begrundelse herfor skal skitseres i det følgende.

Happel var en litteraturens Gargantua, der forslugte sig paa andres værker og spyede de halvt fordojede rester ud i sine egne. Inden han gik i sin tidlige grav, kun 43 aar gammel, kunne han kaste et sidste blik paa reolen med sine værker, rummende et geled paa 33 tykke bind, de fleste paa henved 1000 sider, mange i folioformat. I *Cimbria Literata* lægger dog flensborgeren, rektor Johannes Moller 1744 med sin minderune *Famion famae scribens* (skrivende af hunger, ikke for ryet) et skær af mildhed over det ublide eftermæle, der blev Happel til del.

Teksten til Happels værk om tyrkerne forholder sig meget nært til, ja er vidt og bredt identisk med, den tekst, der i avisen er anbragt under Lorcks træsnit. Dog findes der indenfor de første sider hos Happel en tekst, som ikke genfindes i avisen. Her opregnes indledningsvis den „tyrkiske kejsers“ titler – men det viser sig at være dem, der tilkom den mere end 120 aar tidligere afdøde Soliman II. Videre følger en beskrivelse af tyrkiske forhold, som led for led svarer til den indholdsoversigt, der angives paa titelbladet til Lorcks i Antwerpen 1574 udgivne bog om Soliman II (se ovenfor side 56). Som nævnt kender vi ikke mere denne tekst og er derfor forhindrede i en nøjere efterprøvning af disse tilsyneladende overensstemmelser. Dog er det meget vel tænkeligt, at en forfatter som Happel, der næsten altid høstede andres sæd, har til-egnet sig selv og skænket sit værk en betydelig del af indholdet i Lorcks bog fra 1574.

Den anonyme avis udkom, som nævnt, mellem november 1683 og udgangen af december 1684, mens Happels *Thesaurus* bærer udgivelses-aaret 1688. En nærliggende forklaring paa enhver sammenhæng mellem disse værker ville derfor være en aabenlys beskyldning mod Happel for at have skrevet avisen af. Men saadan kan det ikke forholde sig, thi i begyndelsen af det selvstændigt paginerede afsnit af *Thesaurus*, som handler om tyrkerne, findes aftrykt et af Lorcks træsnit i en tilstand ældre end den, hvori det optræder i avisen. Træsnittet bærer oprindelig dateringen 1576; ved en fiks beskæring er dateringen, hvor træsnittet første gang optræder hos Happel, ændret til 1676; i avisen, saa vel som hvor træsnittet optræder for anden gang længere fremme i Happels værk, er dateringen helt skaaret bort. Da nu træsnittet i begyndelsen af Happels

Paa modstaaende side: En harpespillende kvinde. Originalens størrelse 255×178 mm.

værk er trykt paa en teksts side, maa i hvert fald dette ark være trykt tidligere end avisen – altsaa tidligere end november 1683, eftersom træsnittet pryder avisens første nummer. Happel har med andre ord disponeret over træstokkene *inden* avisen begyndte at udkomme i 1683.

Det omtalte træsnit optræder i sin ældre tilstand netop i den del af Happels værk, som maaske bygger paa Lorcks bog om Soliman II fra 1574. Man kunne derfor forestille sig, at Happel havde paabegyndt sin tyrkiske beskrivelse paa basis af Lorcks bog, trykt et par ark omfattende dette stof – og derpaa henlagt sagen af stofmangel indtil avisen, med sine udførlige tekster, bød paa en ny og rigeligt rindende kilde. Men heller ikke her er den nærliggende tanke den rigtige, thi i et andet værk af Happel, *Gröste Denkwürdigkeiten der Welt, oder so genannte Relationes Curiosæ*, en art datidens *Det Bedste*, finder vi i 1. bind, udkommet 1683 i Hamburg, optrykt et enkelt af Lorcks træsnit (gengivet her paa næste side), ledsaget af en tekst, der siden optræder baade i avisen og i det tyrkiske afsnit af *Thesaurus*.

Happels *Relationes* udkom hos forlæggeren Thomas von Wiering im güldenen A.B.C. bey der Börse, den samme forlægger, der udgav avisen og *Thesaurus*. Baade før og efter avisens offentliggørelse benytter Happel altsaa et tekstmateriale og et billedmateriale, der ogsaa benyttes i avisen. Den nærliggende konklusion synes at være, at Happel tillige var avisens anonyme forfatter. Dog, snarere kompilator end forfatter, thi selv en flygtig betragtning afslører, at Happels tekster til Lorcks tyrkiske billeder rummer meget lidt selvstændigt stof, om noget overhovedet.

I *Thesaurus* saavel som i avisen indeholder teksten stof, der aabenlyst angives som hentet hos andre forfattere fra 1500- og 1600-tallet. Begge steder findes tillige anonymt stof, hvis stil og sprogtone sandsynliggør en placering i 1500-tallet. En del af dette stof viser sig at være hentet i hin anonyme *Türkische Chronica*, oversat fra italiensk af Heinrich Müller, som Sigmund Feyerabend 1577 udgav i Frankfurt am Main, forsynet med en prægtigt ordrig dedikation til *Dem Edlen, Ehrnvesten vñ kunstreichen Herrn Melchior Lorichs zu Flenßburg, meinem großgünstigen lieben vnd vertrauwten Herrn vnd Freund*, samt en række i tyrkisk henseende aldeles irrelevante træsnitillustrationer af Jobst Amman. Ogsaa den tekst, der for første gang optræder i Happels *Relationes* i forbindelse med Lorcks ene træsnit, stammer fra dette værk som findes i Kgl. Bibl.

Men imellem alt dette snart navngivne, snart anonyme stof findes der i Happels tekster til Lorcks træsnit passager, der lyser op som præcise

Paa modstaaende side: En af sultanens løbende drabanter. Orig. st. 205 × 135 mm.

F
M

1576.

beskrivelser af hvad træsnittene viser frem⁴). I disse passager er i mange tilfælde inkluderet, ordret eller næsten ordret, de selvsamme sætninger, som optræder i registeret til 1646-udgaven af Lorcks træsnit – et register, der jo ifølge denne udgaves titelblad bygger paa Lorcks Original Manuscripto. Dette aldrig i sin helhed trykte manuskript af Lorck maa altsaa have foreligget, tilgængeligt for Happel, i en ganske anderledes udførlig skikkelse end 1646-registerets ofte meget knappe forklaringer antyder.

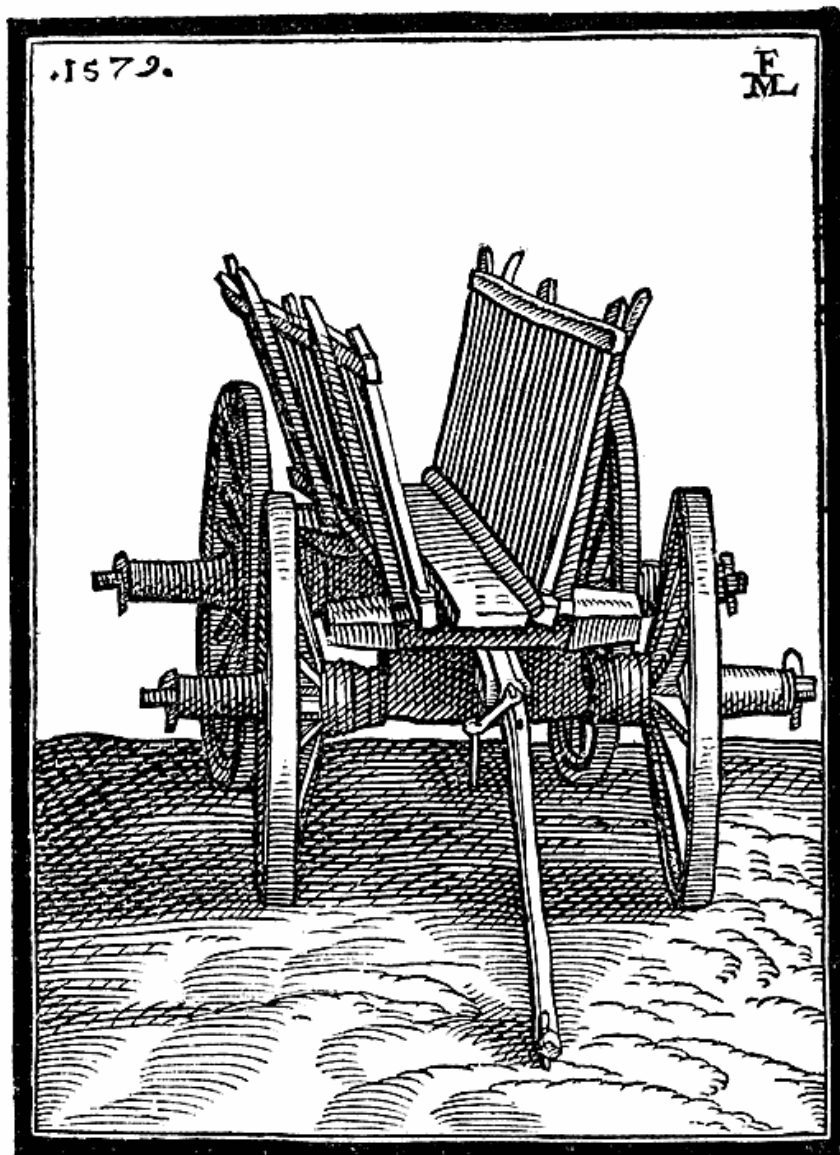
Beviset for denne antagelses rigtighed findes i en af Happels billedtekster. Lorck har i et af sine træsnit gengivet hvad der maaske kan kaldes et islamisk andagtsbillede – i 1646-registeret betegnes det som *Figur eines Gemähls, welches in der Türcken, Araber und Persianer Kirchen gefunden wird ...* Træsnittet er forsynet med en lang række latinske og græske bogstaver, der aabenbart henviser til en forklarende tekst. 1646-registeret bringer forklaringer til kun fire af bogstaverne og bryder saa af med følgende bemærkning: *Der vbrigen Buchstaben Bedeutung kan man ferner auss dem Original extrahiren.* Men i Thesaurus og i avisen, hvor dette træsnit optrykkes, findes samtlige ca. 45 forklaringer aftrykt, heriblandt ordret identisk de fire forklaringer, vi kender fra 1646-registeret. Et yderligere bevis bringes i teksten til den her ved siderne 64/65 trykte gengivelse af Lorcks træsnit forestillende Sultan Solimans Moské i Konstantinopel.

Happel maa saaledes have haft adgang til Lorcks udførlige manuskript. Tilbage staar nu spørgsmaalet, om dette manuskript lader sig rekonstruere ud fra teksterne i Thesaurus og i avisen. Hertil vil kræves en meget indgaaende kildekritisk undersøgelse – en undersøgelse, der vanskeliggøres ved, at Happels billedtekster ofte er anbragt under de forkerte billeder – ja fejlsammenstillingerne er ofte endda forskellige i Thesaurus og i avisen. Men sin sult fik han vel stillet, den kaotisk flittige Happel.

NOTER

¹) Melchior Lorck. Drawings from The Evelyn Collection at Stonor Park, England, and from The Department of Prints and Drawings, The Royal Museum of Fine Arts, Copenhagen. Catalogue by Erik Fischer. Copenhagen 1962. Se ogsaa Jørgen Sthyr's artikel i Weillbachs Kunstnerleksikon, 3. udg., II, 1949, s. 277-78. – ²) Ny kgl. Saml. 1212b, 4°. – ³) Heldigvis har nu afdøde Dr. Fritz Fuglsang, tidligere direktør for museet i Flensborg, i tide sørget for at afskrive selvbiografien, af hvilken han, der selv var en fortjenstfuld Lorck-forsker, stillede en kopi til min raadighed.

⁴) Tekst til det side 61 gengivne træsnit, hentet fra afsnittet om tyrkerne i Happels Thesaurus side 28: „Naar den tyrkiske kejser selv i egen person drager med i felten, har han af kameler især syv, som er meget prægtigt smykket og udstafferet, de bærer den tyrkiske kejsers liv-bagage og hans fornemste ejendele, som han har brug for i det daglige, og (de) gaar forrest, men de føres af en hærpauker. . . . Disse kamel-dyr er

En tatarisk rov- og plyndringsvogn. Naturlig størrelse.